

С „Автоматът“ Моравия реабилитира чудото на сюжетната литература. Но сюжетът у него е принцип на икономия и на синтез. Лицата се характеризират с реч и действия, с къси авторски текстове. Действителността остава със своята автентичност, неразтворена в дискурсивния психологически анализ, с всички признаци (и външни) на пластиката. Така той дава света не в гамата на собствената си поетическа призма, а в неговото пространство и време. Разказите от „Автоматът“ са точно определени във времето — Италия в периода на своето „икономическо чудо“, с цялото човешко неудовлетворение от „чудесата“, икономически или други. Така Моравия чрез точното си и обективно белетризиране стига до една критика на епохата си и в известен смисъл до полемика с нея.

Моравия всъщност полемизира с един идеал: нестрадащият човек (за автора механичен). Може би Моравия открива, че съвременното му буржоазно общество е осъществило идеалите на Епикур. Разбира се, Моравия също се опива от динамиката на това съществуване, устроено върху многостранна сензитивна връзка със света, но лишено от отъждествяване с него (отъждествяване, което досега винаги е присъществувало в световъзприемането — пантеизъм, романтизъм, сентиментализъм и пр.). Но човек от „по-стара школа“, Моравия изглежда изпитва тъга по едно духовно начало, по един „по-идеологически“ живот. Разбира се, такова предположение е хипотетично. Писателят по начало е чужд на това да реализира една вътрешна тъга в „антропоморфията“ на социалните отношения. Нищо по-чуждо за него от Флоренто мотото: „трябва да си безкрайно тъжен, за да възкресиш древния Картаген“ или „Мадам Бовари, това съм аз“.

Както да е, плодотворите от новото развитие на западната цивилизация се оказват по-горчиви, отколкото се очакваше. Дендеологизиране и дедраматизиране на човека, чистото интуитивно и лирично съществуване не водят до освобождаване от „болката“, а само разширяват серията на нейната феноменология. Механичният и автоматичният човек, този идеал на дадаистите, сюрреалистите и на литературните школи с фройдически отенък, се оказва по-дълбоко страдащ от романтичния и сентименталния устроен човек. Според Моравия болката е самия този автоматизъм.

Разказите от „Автоматът“ са знаменателни в много отношения. Те свидетелствуват за една нова духовна криза на Запад, за абсурда и тавтологията, в които протича вътрешният живот в западните страни. Както винаги досега, и този път Моравия открива нещо съвършено ново в психическия живот, долавя и определя честотата на един пулс. Както винаги, той превръща откритията си в художествена творба, съумява да ги разпространи в общото съзнание чрез средствата на изключителната си белетристика и да влияе върху разрушаващите психиката процеси, верен на призива: нието си да бъде „национален педагог“.

ТВОРЧЕСТВОТО НА УИЛЯМ САРОЯН

Гаро Ованес

Сега видният прогресивен американски писател Уилям Сароян е на 55 години. Той е роден през 1908 г. в град Фрезно — Калифорния, в семейството на арменски емигранти, пришълци от Западна Турска Армения. Едва тригодишен, Уилям остава без баща и от ранна възраст чувства горчивините на живота. Принуден да се грижи за прехраната на семейството си, Сароян почва да работи, отначало като вестникар, после раздавач в телеграфопощенската станция, впоследствие ратай из фермите, канторски служащ, общ работник, наемен войник, репортьор и т. н. При всички тези професии, имайки допир с широките народни маси, бъдещият писател е очеви-

дец на човешката скръб и радост, наблюдава горчивата съдба на хората в американската действителност и отрано започва да живее с мислите, негодите и мечтите на обикновения американец. Тук е източникът за дълбокия реализъм в произведенията му. Сам писателят в последния си роман „Ту пристига тук, ту заминава там — сами знаете кой е“ пише: „Поетът също странствува и затова, защото източник на неговата поезия са светът и хората, и на него му е необходимо да ги види колкото може повече. . . Той (поетът) се стреми да бъде верен на истината в своите мисли и чувства и преди всичко да говори и пише истината.“

Уилям Сароян започва да твори през 30-те години, когато американската литература беше в своя възход. През това време дадоха своите най-добри произведения Драйзер, Стайнбек, Ъ. Синклер, Фолкнер, Колдуел, Хемингуей. Това беше преломен момент в историята на американската прогресивна култура, който оказва влияние на настоящето и бъдещето. И днес се говори в литературната критика за продължение на традициите от 30-те години в американската литература. Тогава се активизираше политическият живот на работническата класа, растеше ролята на Комunistическата партия, появиха се работническите театри, писателите се приближиха до живота на американския народ и изразиха ненавистта си към надигащия се фашизъм. Именно в тоя бурен и богат със събития период излезе първият разказ на Сароян през 1933 г. в бостонския арменски седмичник „Хайреник“ („Родина“), а година по-късно и първата му книга, съставена от 26 разказа. Още в първия му сборник личи, че младият писател не може да остане безпристрастен към заобикалящата го действителност и да не пише за тия дребни и обикновени хора, сред които е израснал той.

Цялото творчество на Сароян е проникнато от дълбок хуманизъм. Още с първите си разкази писателят поставя на преден план човека с неговите радости и скръби. Любовта към човека, независимо от социалното му положение, раса и националност и вярата му в неговото добро бъдеще — ето с кое са завладяващи произведенията на известния писател. „Аз вярвам в добрината на човека. Аз вярвам, че съдбата на човека е честна съдба. Аз мразя ония сили, които искат да унищожат благородството в човека. . . Аз искам човекът да бъде прекрасен. Аз искам живота му, всяка минута, всяка година — от момента на раждането до самата му смърт — да бъде лек, весел, привлекателен и разумен. Аз вярвам, че ще бъде така.“ Това е лайтмотивът в цялото творчество на Уилям Сароян, с който той е голям и обичан. Именно за това положителните герои на писателя са благородни, никому не правят зло, радват се на живота, макар и да живеят в нищета. Те са хора обикновени и сърдечни, взети от реалната действителност. Това са бедната и безработна Кети Дювали („Докато си още жив“), пощенският раздавач Омир Маколи и старият добродушен телеграфист Гроган („Човешка комедия“), несправедливо обвиняемият негр Джон Бруклин („Три, четири, пет, зайчето излезе да се поразходи“), образите на дядо Хосров, арабинът Халил, малкият Люк, Арам, чичо Даорги и другите от сборника „Велик род сме ние“ и накрая — децата с техните чисти и наивни сърца, с техните мисли и детски мечти. Това е част от широката галерия образи на Сароян, пред които много рядко сполуката и щастieto се усмихват и които най-често са споходени от негодите и бедите.

Разнообразна е и тематиката в произведенията на писателя: социалните противоречия в капиталистическото общество („Докато си още жив“, „Мравките“, „Най-студената зима след 1854 година“), формалното възпитание в американското училище („Циркът“, „Хубав старомоден роман с любов и поезия — както си му е реда“), иронията към различните религиозни секти („Певците от презвитерианския хор“), войната и мирът („Човешка комедия“, „Приключенията на Весли Джексон“), и накрая — потискащата атмосфера в днешна Америка над честния гражданин, който се страхува да не бъде заподозрян в противоамериканска дейност („Ту пристига тук, ту заминава там — сами знаете кой е“).

Чрез обикновените си герои, като описва реалните и жизнените конфликти на действителността, Сароян показва капиталистическия начин на живот, без да го разкроява — такъв, какъвто е: „злоба и свадливост, ненавист и страх, порочност и гнило“.

Характерна черта при героите на Сароян, в отличие от други американски писатели (Колдуел, Д. Мерфи, Джон О'Хари), е техният оптимизъм. У тях няма отчаяние, песимистични настроения, бягане от хората и отделяне в самота — отчуждаване от действителността, което доминира през 50-те години в американската литература, дори и в „Старецът и морето“. Напротив, героите на Сароян вярват в добрината на човека, мечтаят за по-добър живот, свикнали са и искат да живеят сред хората. Достатъчно е да споменем само Омир, Гроган, Тоби. Маркус от „Човешка комедия“, героите от разказа „Мравките“ и други.

Основната етическа проблема на Сароян, както и на Хемингуей, за разлика от Колдуел е в това, как мъжествено да се съхранява човешкото достойнство, като се преодоляват физическите болки и духовни рани, как да се проживее честно животът в жестокия свят на несправедливостта и насилието, как да се преодолее песимизмът и да се утвърди душевното благородство у човека.

Творчеството на Сароян, подобно на Хемингуей и Стайнбек, е пропито с лиризм. От края на 30-те години лирическите романи в американската литература, благодарение на Хемингуей („За кого удря часът“) и Стайнбек („Гневът на мравките“), станаха определящи и упращащи влияние и в световната литература. В повечето от произведенията на Сароян главният герой е самият автор със своите идеали, преживявания и мисли върху действителността. Всъщност целият Сароянов живот е отражен в книгите му. Разбира се, това не значи, че писателят не отразява всеотдайно живота и творчеството му не възплава нищо друго, освен личността на автора. Напротив — ние отбелязахме част от пъстрата галерия на Сарояновите образи и широкия диапазон на тематиката му. В противен случай той не би имал такава популярност сред милионите читатели и не би се утвърдил като голям своеобразен писател. В един от последните си романи „Татко, ти си полудял“ (1957) деветгодишното момченце пита своя баща писател дали той обича народа и тоя свят: „Дали го обичам? . . . Та аз самият съм народа. . . Писателят трябва да е влюбен в тоя свят, иначе той не може да пише“. Така Уилям Сароян възприема своето място в живота.

В езиковия стил на Сароян изпъква майсторството му да разказва увлекателно, с чувство на хумор и ирония. Простичкият език, богатството на наблюденията, съдържателният и изразителен диалог са постоянна черта в творчеството му.

Особено поетичните образи и финият му хумор го приближават много до О'Хенри. Хуморът при Сароян е безобиден, но често стига до смях през сълзи. На пръв поглед ни се струва, че авторът увлекателно разказва чрез героите си някоя случка и ние увлечени от приказката се смеем безгрижно, но изведнъж, свърши ли разказът, заставаме в недоумение за какво сме се смели, какво е станало със съдбата на главния герой? Типичен в това отношение е разказът: „Как тигърът от цирка захапа и откъсна главата на вуйчото на бръснаря“. Малкият Уилям отива да се достригва при бръснаря Арам. Насмешливият и съвсем неопитен „майстор“ започва да разказва на клиента си, както всеки бръснар, как вуйчо му Мисак е бил силен борец в родния им край, но един ден, загубвайки предишната си сила, остава без работа. За да изкара прехраната си, той е принуден да скита от държава в държава. В Китай той се запознава случайно с един арабин — клоун в гостуващия френски цирк. Арабинът му предлага работа в цирка, дава му номер: на представленията при сеансите с тигъра да вкарва и изкарва главата си от разтворената уста на звяра. Горкият човек, от страх да не остане съвсем гладен, се съгласява. Така вуйчо Мисак обикаля с френския цирк Китай, Индия, Афганистан и пристига в Персия. Една вечер в Техеран, пред многолюдната публика, озвереният от горещините на деня тигър,

вместо да държи устата си отворена, когато вуйчо Мисак е вкарал главата си — изведи я затваря и откъсва главата на нещастника.

Разказът е написан увлекателно, ние се смеем на бръснаря и на неговата приказка. Но докато прелистваме разказа, нашият смях се изменя, нещо почва да ни задавя гърлото, съвсем леко, едва доловимо. Макар и бавно, ние разбираме, че всичко това не е само смешно. И ние си мислим колко още хиляди има като вуйчо Мисак, които в капиталистическия свят, за да припечелват хляба си, са подложени на какви ли не унижения и техният живот завършва печално.

Сароян пише и песни и романи, но основният жанр в творчеството му остава разказът. Разказите му са кратки, ясни и лаконични. Той не обича да описва явленията в подробности, да излага дълги философски мисли, да натрапва авторските си идеи. Той търси най-краткия път до сърцето на читателя. При него всичко е опростено, дори романите му не са обемисти, а отделните глави се състоят от по няколко страници. Безспорно всичко това не намалява художествените достойнства на произведенията му. Този си маниер на писане Сароян оправдава с динамиката на епохата: „Литературата на XX-то столетие — казва Сароян в интервю с кореспондента на в. „Литературная газета“ — не трябва да прилича на литературата на миналите векове. Времената се рязко изменяха. Съвременният човек е много зает и той няма търпение и възможност да чете нединамични и обемисти романи. Такива романи хората четат, когато лежат в болница. Ако ние пишем не за болните, а за здравите, то дължни сме да пишем лаконично, кратко и бързо“.

И наистина Сароян пише много бързо. Така например най-хубавата си песен „Докато все още живееш“ той написва за една седмица, а „Човешка комедия“ — за няколко дни. При тази необикновена производителност (досега е написал над 1500 разказа, 12 песни, 8 романа) в книгите му се срещат, наред с художествените и естетическите достойнства, и някои слабости и приумици.

Повечето от героите на Сароян, както и на Селинджър, са деца. Сароян великолепно познава света на децата и юношите, като ни разкрива чистотата и богатството, сложността и красотата на детския мир. Писателят избира такива герои, за да ни покаже колко са добри и чисти те със своите мисли и мечти, преди да са покварени от лошата социална среда. Животът наистина е весел, безгрижен и хубав в техния свят, въпреки несгодите и бедите. И накрая Сароян чрез тях прокарва тенденцията си по-независимо, но убедително, без намесата на автора, което е от значение за едно литературно произведение. Достатъчно е да споменем разказа „Певците от презвитерианския хор“, за да се уверим как авторът чрез действието и мислите на малките си герои осмива с тънка ирония различните религиозни секти в Америка за начина, по който те събират свои привърженици.

В творбите на Сароян се открояват и арменски мотиви. Духът и стилът на творчеството му са свързани с правите и поезията на арменския народ. Наред с картините от деловитото ежедневие на съвременна Америка, авторът неочаквано влита един друг свят — свят на източна мечтателност. В него се чувства ароматът на мудната и страстна, печална и насмешлива поезия на древния арменски народ.

Както всички известни съвременни американски писатели — Хемингуей, Фолкнер, Стайнбек, Колдуел, така и Сароян не е лишен от противоречия и слабости в творчеството си. Тия противоречия се коренят в мирогледа на писателя.

Сароян, изобразявайки правдиво реалната действителност, не произнася остра присъда над нея. Той остава в плен на някоя илюзионни представи в тесните рамки на буржоазното съзнание. Стреми се да помогне на обикновените хора в трудната им борба против безчовечната действителност, но в края на краищата се мъчи да ги помири с тая действителност посредством утехата и оптимизма. Писателят не се опитва да противопостави на хищната експлоатация на всевластния капитал борби, войнстващи човеколюбци, които да променят тоя жесток свят на користта, а се задо-

волява да представи само герои, които са добри мечтатели. На него му е жал за бедстващите и страдащите; стреми се да им помогне, да ги убеди, че не трябва да се отчайват и да се предават, че трябва да се живее на тоя свят, въпреки злото, понеже животът е хубав и весел. В това се изразява и същността в художествените възгледи на Сарояновото човеколюбие. Но само то не е достатъчно, за да се промени техният свят, да има равнопоставеност и щастие сред хората. Единственото средство, което писателят предлага за преустройството на човешкото общество и унищожаване на първопричината на всички бедствия и войни, е самоусъвършенстването на човешката личност. Наивната си теза Сароян упорито защитава и в „Човешка комедия“ чрез образите на стария Гроган, учителката мисис Хикс, войника Маркус Маколи и най-вече — началника на телеграфната агенция Спанглер. Сароян иска да ни убеди, че ако всеки човек надвие в себе си своите „недъзи“, унищожи в себе си „зверските начала“, тогава човечеството ще се измени само по себе си и ще излезнат безследно несправедливостите, угнетението, войните. От гледна точка на писателя основните методи за усъвършенстване на човека са търпението, безграничната любов към хората и вярата, че те са добри. Концепция, която едва ли би донесла реална полза на угнетените и е твърде необидителна.

Въпреки тия противоречия, Сароян твърдо стои на реалистични позиции и достойно се нарежда сред съвременните американски прогресивни писатели. Всички те са големи и обичани автори, понеже ненавиждат войната, правдиво изобразяват явленията и пороците на капиталистическото общество, макар че не дават главните противоречия и не показват пътищата за социално преустройство. Но те не ни водят в света на моралните джунгли, не проповядват отчаяние, обреченост и смърт. Тези писатели търсят в живота нещо ценно, постоянно и вечно, отнасящо се за всички хора, а именно — искри на човечност. Те жадуват за прекрасен човек, какъвто той трябва да бъде, когато престанат да го идиотизират нуждата, страхът, невежеството. Изхождайки от такъв идеал, тяхното творчество е пропито от хуманизъм. Съставните елементи на техния морал — уважение и любов към човека, отзывчивост, вяност в любовта и дружба, скромност, оптимизъм — са близки на всички. Това са идеали, общи за цялото човечество.

Главният критерий за техните произведения днес е в обективното значение, което имат те за човечеството, а именно: запазването на мира, ненавистта към войната, съпротивлението срещу агресивните сили в капиталистическите страни, вярната представа за начина на живот в тия страни.

Прогресивните писатели от Запада са чужди на конформизма и декадентското изкуство. Те се противопоставиха срещу лагера на реакционерите, останаха верни на своите хуманни принципи, свързаха се със своя народ, за да му служат вярно. „Аз винаги съм считал, че литературата и изкуството са длъжни да служат на народа. Друга литература и изкуство аз не признавам. Литературата трябва да бъде близка на човека, защото тя живее с неговия живот и служи на него.“ (Сароян — Интервю с кореспондента на „Литературная газета“, 29. IX. 1960).

Произведенията на Уилям Сароян са живи източници на художествена правда и светла жизнерадостна поезия. Със своя лек и достъпен стил, с хуманистичната си философия те завладяват милиони читатели по света.